

ARTUR KOROBOWICZ

Sąd okręgowy w Piotrkowie 1876–1915

The regional court in Piotrków 1876–1915

I

Zrealizowana w 1876 r. reforma sądowa w Królestwie Polskim zamknęła blisko siedemdziesięcioletni okres istnienia na centralnych ziemiach polskich sądownictwa wprowadzonego w Księstwie Warszawskim w oparciu o wzory francuskie. Od połowy 1876 r. w Królestwie Polskim zaczęły funkcjonować sądy, w zasadzie takie same jak przewidziane w ustawach sądowych z 1864 r. dla Rosji, z niewielkimi tylko odmiennościami uzasadnianymi sytuacją społeczną i polityczną w Królestwie po klęsce powstania styczniowego.

Nowa organizacja sądowa zrywała z dotychczasowym podziałem sądów na cywilne i karne, wprowadzając w to miejsce rozdzielenie całości jurysdykcji w sprawach mniejszej wagi od sądownictwa spraw poważniejszych. W sprawach mniejszej wagi orzekanie powierzono sądownictwu pokojowemu, złożonemu z sędziów pokoju dla ludności zamieszkałej w miastach i kolegialnych sądów gminnych dla ludności wiejskiej oraz, jako instancji odwoławczej, zjazdów sędziów pokoju i sędziów gminnych. W sprawach cywilnych i karnych większej wagi właściwe były sądy ogólne, podzielone wewnętrznie na odpowiednie wydziały lub departamenty. Pion sądownictwa ogólnego składał się z 10 sądów okręgowych obejmujących swoją właściwością teren jednej z 10 guberni, na jakie od 1867 r. podzielone było Królestwo, oraz Izby Sądowej w Warszawie jako sądu apelacyjnego. Kasacje kierowano do ogólnorosyjskich departamentów kasacyjnych Senatu Rządzącego w Petersburgu. Piony sądownictwa pokojowego i ogólnego nie łączyły się ze sobą pod względem instancyjnym.¹

¹ O przygotowaniu reformy sądowej, jej zasadach i sądownictwie Królestwa Polskiego po 1876 r. patrz bliżej: A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1995, *passim*.

Uruchomione w 1876 r. sądownictwo funkcjonowało do końca rosyjskiej obecności na ziemiach Królestwa Polskiego i w latach 1914–1915 zostało ewakuowane (z wyjątkiem sądów gminnych) w głąb Rosji.

II

Sąd okręgowy w Piotrkowie był więc jednym z 10 sądów okręgowych w Królestwie. Bliższe zainteresowanie się nim wynika z kilku powodów. Po pierwsze, był to najdynamiczniej rozwijający się pod względem składu i struktury wewnętrznej sąd okręgowy w Królestwie. W 1876 r. nie wyróżniał się wielkością od pozostałych sądów okręgowych, rozpoczynając funkcjonowanie w typowym składzie, prezes, 2 wiceprezesów (urzędowo: towarzyszy prezesa) i 6 sędziów (urzędowo: członków sądu), podzielony na trzy wydziały: karny, cywilny i hipoteczny.²

W momencie zakończenia czynności w Piotrkowie i ewakuacji w 1914 r. (początkowo do Warszawy) składał się już z prezesa, 4 wiceprezesów i 26 sędziów i dzielił się na 3 wydziały karne, 3 wydziały cywilne i wydział hipoteczny.³ Sytuowało to wówczas piotrkowski sąd na drugim miejscu w Królestwie, po warszawskim, a przed lubelskim.

Po drugie, w składzie sądu okręgowego w Piotrkowie do końca jego istnienia utrzymali się na stanowiskach sędziów orzekających Polacy i to w liczbie czterech, gdy w całym sądownictwie ogólnym Królestwa było wówczas tylko ośmiu sędziów orzekających Polaków.⁴

W żadnym też sądzie okręgowym w Królestwie, poza piotrkowskim, w 1915 r. Polak nie piastował stanowiska wiceprezesa. W Piotrkowie od 1881 r. do końca wiceprezesem sądu, prezydującym w I wydziale cywilnym, był Stanisław Szrednicki.

Wreszcie, gdy 1 września 1917 r. uruchamiano sądownictwo „królewsko-polskie”, to w pierwszym trzyosobowym składzie Sądu Najwyższego znalazło się 2 sędziów piotrkowskiego sądu okręgowego – Stanisław Szrednicki i Antoni Żydok, a ten pierwszy został Pierwszym Prezesem SN.⁵

² Większy, ze zrozumiałych powodów, był tylko warszawski sąd okręgowy.

³ Rossijskij Gosudarstwiennoj Istoricskij Archiw w St. Pieterburgie (RGIAP), Fond 1405 op.545 nr 15873, k. 12 – *Licznyj sostaw 6 otdielenij do 21 ijulja 1914 g. t.j. do zakrytija diejstwij Okružnago Suda.*

⁴ Po jednym w sądach okręgowych warszawskim i radomskim oraz dwóch w lubelskim.

⁵ A. Korobowicz, *Sądownicy Królestwa Polskiego w wymiarze sprawiedliwości odrodzonej Polski w pierwszych latach niepodległości (1917–1921)*, [w:] *Historia Integra. Księga pamiątkowa ofiarowana Prof. Stanisławowi Salmanowiczowi*, Toruń 2001, s. 164–165.

III

Jak wspomniano wyżej, sąd okręgowy w Piotrkowie, rozpoczynający w 1876 r. funkcjonowanie w skromnym, ale nie odbiegającym od pozostałych sądów składzie, w kolejnych latach systematycznie rozwijał się kadrowo i organizacyjnie, wyprzedzając w tym względzie inne sądy okręgowe w Królestwie.

Pierwsze wzmocnienie etatowe sądu nastąpiło w 1884 r. Przyznanie wówczas 2 nowych etatów sędziowskich i 2 etatów pomocników sekretarza oraz podwyższenie dotacji na wydatki kancelaryjne pozwoliło jedynie na wzmocnienie obsady istniejących wydziałów sądu. Od 1884 r. w wydziale karnym orzekało trzech sędziów, w wydziale cywilnym czterech, zaś jeden sędzia zasiadał od tej pory stale w wydziale hipotecznym, do którego dotychczas oddelegowywano jednego z sędziów wydziału cywilnego.⁶

Szybko rosnący napływ spraw zmusił wkrótce władze ministerialne do kolejnych starań o wzmocnienie etatowe sądu okręgowego w Piotrkowie. Zwiększające się zadania sądu były następstwem niezwykle szybkiego rozwoju Łodzi jako centrum przemysłowo-handlowego. Łódź, miasto powiatowe w guberni piotrkowskiej, liczyła w 1886 r. blisko 160 tysięcy mieszkańców, co sytuowało ją na szóstym miejscu w Cesarstwie Rosyjskim, za oboma stolicami, Warszawą, Odessą i Rygą. W opinii wyrażonej dla Rady Państwa minister sprawiedliwości Nikolaï A. Manassein, który we wrześniu 1886 r. wizytował sądy w Królestwie Polskim, uznawał Łódź, z jej bankami, ponad 100 fabrykami i licznymi firmami handlowymi, nie tylko za przemysłowo-handlowe centrum guberni piotrkowskiej, ale całej południowo-zachodniej części kraju.⁷ Uwzględniając wniosek ministra, rozkazem najwyższym z 23 grudnia 1886 r. (st. stylu) wzmocniono od 1 stycznia 1887 r. obsadę kadrową sądu nowymi etatami wiceprezesa i 2 sędziów oraz przeniesiono do Piotrkowa etat sekretarza z sądu okręgowego czerepowickiego (okręg petersburskiej Izby Sądowej). Pozwoliło to na utworzenie II wydziału cywilnego złożonego z wiceprezesa i 2 sędziów.⁸

Wzmacnianie etatowe sądu, jak widać bardzo umiarkowane, nie nadążało za wzrostem jego obciążeń. Wkrótce, bo już w końcu lat osiemdziesiątych, gwałtownie wzrosła liczba spraw karnych i na jednego sędziego wydziału karnego

⁶ Utworzenie każdego nowego etatu wymagało osobistej decyzji monarchy poprzedzonej, typowym dla Rosji, wieloetapowym postępowaniem opiniodawczym. Wniosek ministerialny o wzmocnienie etatowe sądów okręgowych w Warszawie i Piotrkowie rozpatrywany był 5 grudnia 1883 r. (st. stylu) na zebraniu połączonych departamentów ustawodawczego i ekonomii państwowej Rady Państwa, 19 grudnia 1883 r. uzyskał pozytywną opinię Zebrania Ogólnego Rady Państwa, zaś 10 stycznia 1884 r. zapadła decyzja cesarska – RGIAP, Fond 1149, op.X, nr 104, k. 8–10; Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 28–29.

⁷ RGIAP, Fond 1149, op.X, nr 80 (1887), k. 2–7.

⁸ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 39; nr 15869, k. 148v.

przypadało ich 295 rocznie. Zmusiło to prezesa sądu do przekształcenia w 1890 r. II wydziału cywilnego w II wydział karny, co zmniejszyło obciążenie sędziów orzekających w sprawach karnych do 235 spraw rocznie, natomiast roczne obciążenie sędziów wydziału cywilnego wzrosło do 350 spraw spornych, czyli wymagających postępowania procesowego. W konsekwencji, na dzień 1 stycznia 1890 r. w sądzie zalegały 743 niezakończone sprawy karne i 1725 spraw cywilnych.⁹ Podobna sytuacja była w wydziale hipotecznym, w którym wiceprezes sądu (na którym ciążył dodatkowy obowiązek zarządzania kancelarią wydziału) i jeden sędzia nie byli w stanie załatwiać spraw terminowo.¹⁰

W tej sytuacji rozkazem cesarskim z 21 stycznia 1891 r. przyznano sądowi okręgowemu w Piotrkowie od 1 lipca kolejne nowe etaty, trzy sędziowskie i dwa pomocników sekretarza, co pozwoliło ponownie utworzyć II wydział cywilny.¹¹

Kolejne 4 nowe etaty sędziowskie i 3 etaty pomocników sekretarza otrzymał piotrkowski sąd okręgowy w 1899 r.¹²

Stopniowe wzmocnianie składu sędziowskiego wywołane było systematycznym wzrostem obciążeń sądu, wynikającym z rosnącej liczby wpływających spraw karnych i cywilnych. Do końca 1900 r., czyli w okresie niespełna 25 lat funkcjonowania piotrkowskiego sądu, wpłynęło do niego ogółem 69 356 spraw karnych i 63 508 spraw cywilnych (procesowych), z czego osądzono 67 682 sprawy karne i 59 394 sprawy cywilne. Zaległość na dzień 1/14 stycznia 1901 r. wynosiła 1674 sprawy karne i 4114 spraw cywilnych. Pod względem ilości wpływających i zakończonych spraw sąd okręgowy w Piotrkowie zajmował drugie miejsce w Królestwie, po warszawskim.¹³

Wzrastające systematycznie obciążenie sądu oddają poniższe liczby. W pierwszych 15 latach funkcjonowania sądu (1876–1890) wpływało do niego średnio co roku 2420 spraw karnych i 2033 sprawy cywilne. W następnym pięcioleciu (1891–1895) – odpowiednio 3134 sprawy karne i 2118 spraw cywilnych, zaś w pięcioleciu 1896–1900 już 3718 spraw karnych i aż 4748 spraw cywilnych.¹⁴

⁹ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 56–59. Warto dodać, iż w opinii Ministerstwa Sprawiedliwości średnie obciążenie sędziego w sądach w wewnętrznych guberniach Rosji wynosiło w tym czasie 145 spraw rocznie.

¹⁰ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15869, k. 149.

¹¹ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 60–62. Tylko te nowe etaty oznaczały dodatkowy wydatek skarbu państwa w wysokości 16 200 rubli rocznie.

¹² RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 106; *Kratkija swiedienija o sudiebnych ustanowlienijach warszawskiego sudiebnaogo okruga i diejatielnosti ich za wremija s 1876 po 1901 god*, Warszawa 1901, s. 13.

¹³ *Kratkija swiedienija...*, s. 61. Do warszawskiego sądu okręgowego wpłynęło w tym okresie 111 962 sprawy karne i 95 815 spraw cywilnych.

¹⁴ *Ibidem*, s. 68.

Ostatnie poważne wzmocnienie kadrowe piotrkowskiego sądu okręgowego zrealizowano od 1/14 stycznia 1904 r., tworząc nowe etaty: 1 wiceprezesa, 6 sędziów, sekretarza i 4 pomocników sekretarza oraz zwiększając, pozostającą w dyspozycji prezesa sądu, sumę na utrzymanie kancelarii sądu do wysokości 6000 rubli rocznie.¹⁵

W ostatnich 10 latach swego urzędowania w Piotrkowie sąd okręgowy składał się już z prezesa, 4 wiceprezesów i 26 sędziów zasiadających w 3 wydziałach karnych, 3 wydziałach cywilnych i wydziale hipotecznym. W stosunku więc do stanu kadrowego z 1876 r. liczba sędziów wzrosła ponad czterokrotnie (z 6 do 26), liczba wiceprezesów podwoiła się, zaś wydziałów (bez hipotecznego) – potroiła. Dwoma wydziałami (III cywilnym i hipotecznym) kierowali sędziowie niezajmujący stanowisk wiceprezesów, zaś na czele I wydziału karnego stał sam prezes sądu.¹⁶

IV

Piotrkowskim sądem okręgowym, w objętym rozważaniami czterdziestoletnim okresie jego funkcjonowania, kierowało 7 prezesów. Wszyscy oni byli Rosjanami, bowiem stanowisko prezesa sądu okręgowego w Królestwie było dla Polaków niedostępne.

W pierwszym składzie sądu powołanym w 1876 r. stanowisko prezesa objął M. M. Wiesielkin, którego w 1878 r. zastąpił Władimir N. Warwarin. Obaj skierowani zostali do Królestwa bezpośrednio z Rosji i wrócili do sądownictwa rosyjskiego po zakończeniu urzędowania w Piotrkowie. Poczynając od 1884 r., kiedy to prezesurę piotrkowskiego sądu po Warwarinie objął Aleksandr Ch. Chochriakow, na stanowisko to mianowano już w zasadzie sędziów z odpowiednim stażem w sądownictwie Królestwa Polskiego.

A. Ch. Chochriakow w 1876 r. został wiceprezesem sądu okręgowego w Lublinie, przeniesiony tu z równorzędnego stanowiska wiceprezesa ust-miedwiedickiego sądu okręgowego (okręg nowoczerkaskiej Izby Sądowej). W 1881 r. objął na 2 lata stanowisko prezesa Sądu Handlowego w Warszawie, a następnie 30 listopada 1883 r. mianowano go prezesem sądu okręgowego w Siedlcach, skąd już 18 stycznia 1884 r. przyszedł na stanowisko prezesa do Piotrkowa.¹⁷ Chochriakow kierował sądem okręgowym w Piotrkowie do października 1891 r. i wówczas prezesurę po nim objął sędziów skierowany tu znów bezpośrednio

¹⁵ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 150 – najwyżej zatwierdzonym 15/28 grudnia 1903 r. zdaniem Rady Państwa.

¹⁶ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15873, k. 12.

¹⁷ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16075, k. 9; *Kratkija swiedenija...*, s. 21–22.

z Rosji – Piotr I. Potułow. Ten absolwent Cesarskiego Liceum Aleksandrowskiego był prezesem w Piotrkowie przez 8 lat i w 1899 r. wrócił do Rosji na równorzędne stanowisko prezesa sądu okręgowego w Penzie (okręg saratowskiej Izby Sądowej).¹⁸

Kolejni prezesi sądu wywodzili się już bez wyjątku z grona sędziów pracujących w Królestwie. Opróżnione przez Potułowa stanowisko objął w lutym 1899 r. Fieodor K. Banich. To interesująca pod względem kariery postać. Absolwent Uniwersytetu Moskiewskiego, skierowany został do Królestwa Polskiego w 1876 r. do pierwszego składu piotrkowskiego sądu okręgowego i pozostawał tu sędzią do 1881 r., w którym awansował na wiceprezesa sądu okręgowego w Siedlcach, a następnie w 1883 r. na sędziego warszawskiej Izby Sądowej. W lutym 1899 r. wrócił do Piotrkowa już na stanowisko prezesa sądu, ale na niewiele ponad rok, bowiem już w kwietniu 1900 r. objął prezesurę sądu okręgowego w Warszawie.¹⁹

F. K. Banicha zastąpił w 1900 r. na stanowisku prezesa piotrkowskiego sądu Aleksiej P. Cziczerin, absolwent Uniwersytetu w Petersburgu (1872), wcześniej prokurator sądów okręgowych w Radomiu i Warszawie. Kierował on sądem do 1906 r.²⁰

Ostatnim prezesem Sądu Okręgowego w Piotrkowie, który ewakuował sąd do Rosji i kierował nim do momentu likwidacji, był Jakow D. Wołkow.²¹ Był to sędziownik, którego cała kariera w resorcie sprawiedliwości przebiegła w Królestwie Polskim. Po ukończeniu Uniwersytetu Moskiewskiego został w 1876 r. sędzią pokoju w Chęcinach, a następnie w Kielcach. W latach 1880–1895 przewodniczył zjazdom pokojowym, kolejno 2. okręgu guberni suwalskiej i 1. okręgu guberni kieleckiej, aby w 1895 r. zostać wiceprezesem sądu okręgowego w Radomiu. Z tego stanowiska awansował w 1899 r. na sędziego warszawskiej Izby Sądowej i następnie w 1906 r. na prezesa sądu okręgowego w Piotrkowie.²²

¹⁸ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 103; *Kratkija swiedienija...*, s. 21.

¹⁹ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 8; *Kratkija swiedienija...*, s. 31. F. K. Banich następnie w 1901 r. został przewodniczącym I cywilnego departamentu warszawskiej Izby Sądowej. W 1907 r. otrzymał godność senatora zasiadającego w kasacyjnym cywilnym departamencie Senatu Rządzącego w Petersburgu i był na tym stanowisku jeszcze w momencie wybuchu wojny w 1914 r. – RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15871, k.10; *Juridiczeskij Kaliendar M. Ostrogorska-ga na 1914 god, czast' wtoraja*, St. Pietierburg 1914, s. 15. Aleksander Kraushar (Alkar) pisał o Banachu: „[...] niemiec Teodor Banich [...] nieubłagany formalista na punkcie procedury, zimny jak lód, sztywny jak pręt tramwajowy [...]” – Alkar, *Czasy sądownictwa rosyjskiego w Warszawie (1876–1915). Kartki z pamiętnika starego mecenasa*, Warszawa 1916, s. 74.

²⁰ *Kratkija swiedienija...*, s.22–23.

²¹ RGIAP, Fond 1405, op. 545, nr 16130, k. 170; nr 18556, k. 2.

²² *Kratkija swiedienija...*,s. 31–32; RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15869, k. 199b, 239 i 318.

V

Stanowiska wiceprezesów sądu okręgowego w Piotrkowie piastowało w omawianym okresie 17 osób. W grupie tej było tylko dwóch Polaków. W pierwszym składzie sądu w 1876 r. jedno z dwu stanowisk wiceprezesów powierzono Józefowi Wosińskiemu, w dotychczasowym sądownictwie Królestwa sędziemu warszawskiego trybunału cywilnego, następnie pisarzowi IX departamentu Senatu Rządzącego, w końcu pomocnikowi prokuratora naczelnego tegoż departamentu. J. Wosiński w 1881 r. awansował na sędziego warszawskiej Izby Sądowej, a na zwolnione stanowisko wiceprezesa powołano Stanisława Srzednickiego, od 1876 r. sędziego piotrkowskiego sądu,²³ który pozostawał na nim nieprzerwanie do końca funkcjonowania sądu w Królestwie, przewodnicząc wydziałowi cywilnemu.²⁴

Pozostałych 15 wiceprezesów – to już wyłącznie sędownicy rosyjscy. Trzej z nich na stanowisko wiceprezesa sądu okręgowego w Piotrkowie skierowani byli bezpośrednio z sądów w wewnętrznych guberniach Rosji. W pierwszym składzie sądu był to August K. von Rezon (do 1882 r.), awansowany tu z sędziego sądu okręgowego w Symbirsku, następny to W. Busse (1887–1893) – przeniesiony do Piotrkowa ze stanowiska wiceprezesa sądu okręgowego w Wiatce oraz Siergiej E. Hercog (1893–1901), wcześniej sędziego sądu okręgowego w Kałudze; 12 wiceprezesów wywodziło się z grona osób mających już za sobą dłuższą lub krótszą praktykę orzeczniczą w nowych sądach w Królestwie, w tym 4 było wcześniej sędziami sądu okręgowego w Piotrkowie. Spośród nich tylko dwaj awansowali na wiceprezesa bezpośrednio ze stanowiska sędziego piotrkowskiego sądu. Byli to: Jewgienij R. Kriugier, sędzia sądu w Piotrkowie od 1881 r., awansowany na stanowisko wiceprezesa w 1901 r. oraz Christofor A. Szestakow, sędzia w Piotrkowie od 1887 r., wiceprezes sądu od 1904 r.²⁵

Zróżnicowana była przynależność wyznaniowa wiceprezesów piotrkowskiego sądu. Najliczniejsi byli, co zrozumiałe, prawosławni, których było ośmiu. Kolejną liczebnie grupę stanowiło 5 luteran: W. Busse, Gustaw K. hr. Manteufel (1894–1895), E. R. Kriugier, Ludwik L. Busse (1904–1907) i Ludwik L. Herwa-

²³ RGIAP, Fond 1405, op. 545, nr 16130, k. 8 i 12. J. Wosiński zmarł jako sędzia warszawskiej Izby Sądowej w 1888 r.

²⁴ Bliżej o Stanisławie Srzednickim patrz biogram w *Polskim słowniku biograficznym*, t. XLI/2, z. 169 (autor biogramu A. Korobowicz).

²⁵ RGIAP, Fond 1405, op. 545, nr 16130, k. 25, 40, 126–127 i 153. E. R. Kriugier przyszedł do Królestwa z Kowna w 1878 r. na stanowisko sędziego pokoju w Łodzi, z którego awansował w 1881 r. na sędziego sądu w Piotrkowie. Ch. A. Szestakow mianowany był sędzią sądu okręgowego w Piotrkowie w 1887 r. ze stanowiska podprokuratora sądu okręgowego w Wiatce.

gen (od 1909 r.). Katolików było dwóch – J. Wosiński i S. Szrednicki oraz jeden mahometanin – Aleksandr A. Achmatowicz (1907–1909). Nie sposób ustalić wyznania A. von Rezona.

Wiceprezesa sądu byli ludźmi należycie wykształconymi: 10 legitymowało się dyplomem uniwersyteckim, 3 – równorzędnym dyplomem Cesarskiej Szkoły Prawoznawstwa, jeden ukończył Cesarskie Liceum Aleksandrowskie (Władimir F. Liuce, wiceprezes w latach 1884–1889) i jeden (J. Wosiński) – warszawskie kursy prawne. Nie udało się ustalić wykształcenia A. von Rezona i W. Busse.

Stanowisko wiceprezesa sądu okręgowego w Piotrkowie nie należało do zbyt stabilnych. Stwierdzenie to nie odnosi się do S. Szrednickiego, który pozostawał na stanowisku wiceprezesa przez 35 lat oraz do trzech ostatnich wiceprezesów ewakuowanych w 1915 r. wraz z sądem do Rosji: Kriugiera, Szestakowa i Herwagena. Pozostali sprawowali ten urząd zazwyczaj przez kilka lat. Najkrócej, bo zaledwie 4 miesiące, pozostawał wiceprezesem w Piotrkowie G. K. Manteufel. Ten absolwent Cesarskiej Szkoły Prawoznawstwa mianowany był w 1880 r. sędzią sądu okręgowego w Warszawie, ze stanowiska podprokuratora sądu okręgowego w Nowgorodzie i z kolei w grudniu 1894 r. awansował na wiceprezesa w Piotrkowie. Już jednak w kwietniu 1895 r. wrócił do warszawskiego sądu jako jego wiceprezes. Zmarł w kwietniu 1896 r. w Kairze.²⁶ Krótko, zaledwie rok, był też wiceprezesem Nikołaj M. Grinwald. Znalazł się on w Królestwie w 1876 r., powołany na sędziego do pierwszego składu sądu okręgowego w Piotrkowie ze stanowiska sekretarza sądu okręgowego w Petersburgu. W 1881 r. przeniesiono go na sędziego do sądu okręgowego w Warszawie, a w kwietniu 1895 r. wrócił do Piotrkowa na stanowisko wiceprezesa (po Manteufelu), aby już w maju 1896 r. objąć wiceprezesurę warszawskiego sądu okręgowego (wakującą po zmarłym Manteufelu).²⁷

Dwóch wiceprezesów zmarło w trakcie sprawowania tego stanowiska – W. Busse w 1893 r. i E. Kriugier, już po ewakuacji sądu do Rosji. Jeden, Ludwik L. Busse, po trzech latach wiceprezesowania poprosił w październiku 1907 r. o zwolnienie ze służby ze względu na stan zdrowia. Wiceprezes w pierwszym składzie sądu A. von Rozen wrócił w 1882 r. do Rosji na równorzędne stanowisko wiceprezesa sądu okręgowego w Tambowie.²⁸ Dla pozostałych pełnienie funkcji wiceprezesa sądu okręgowego w Piotrkowie stanowiło ważny etap w ich karierze zawodowej, otwierało bowiem drogę do awansu w sądownictwie Królestwa; 7 wiceprezesów z Piotrkowa awansowało na sędziów warszawskiej Izby Sądowej, trzech przeszło na formalnie równorzędne, ale prestiżowo ważniejsze ze

²⁶ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15961, k. 16, 116, 124 i 159.

²⁷ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 8; nr 15961, k. 33, 139 i 165.

²⁸ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 26, 42, 72 i 157; nr 16131, k. 10; nr 18556, k. 2 n.

względu na wielkość sądu i jego siedzibę, stanowisko wiceprezesa sądu okręgowego w Warszawie.²⁹

VI

Sędziami sądu okręgowego w Piotrkowie było w omawianym okresie łącznie 76 osób. W liczbie tej uwzględnione są również osoby piastujące funkcje prezesa i wiceprezesów, które bezpośrednio przed awansem lub wcześniej zajmowały etaty sędziowskie w tym sądzie. Sędziów takich, których nazwiska pojawiły się już wyżej, było sześciu: F. K. Banich, S. Srzednicki, N. M. Grunwald, E. R. Kriugier, Ch. A. Szestakow i I. L. Lessig. Nie liczymy natomiast tych prezesów i wiceprezesów, którzy obejmowali te stanowiska kierowani na nie z zewnątrz, nigdy wcześniej nie orzekając w piotrkowskim sądzie.

Stosunkowo duża ogólna liczba sędziów wynikała zarówno ze zwiększanej stopniowo obsady sądu, jak też z ruchów kadrowych w sądownictwie, to znaczy awansów i przenosin.

Wśród sędziów sądu okręgowego w Piotrkowie było tylko ośmiu Polaków. W pierwszym składzie sądu powołanym w 1876 r. obok wiceprezesa J. Wosińskiego znaleźli się 3 sędziowie Polacy: wspomniany wyżej S. Srzednicki oraz dwaj byli sędziowie Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego – Seweryn Żyźniewski i Edmund Jałowicki.³⁰ Udział Polaków w obsadzie sędziowskiej, wynoszący wówczas 50%, utrzymywał się na tym poziomie w piotrkowskim sądzie, tak jak w innych sądach okręgowych, mniej więcej do połowy lat osiemdziesiątych XIX w. W praktyce bowiem zwalniane się wówczas etaty obsadzano sędziami tej samej narodowości co poprzednik.³¹ Zwolniony w 1881 r. etat sędziowski po awansowanym na wiceprezesa S. Srzednickim, powierzono sekretarzowi warszawskiej Izby Sądowej Tytusowi Chyliczkowskiemu,³² zaś po śmierci w 1884 r. sędziego E. Jałowickiego jego miejsce zajął sędzia Sądu Handlowego w Warszawie Jan Cholewicki.³³

²⁹ Na sędziów Izby Sądowej awansowali: J. Wosiński (1881), Władimir F. Liuce (1889), Piotr S. Firsov (1894), Siergiej F. Hercog (1901), Aleksandr W. Izenze (1901), Iwan J. Lessig (1904) i A. Achmatowicz (1909). Wiceprezesami warszawskiego sądu okręgowego zostali: Michał I. Kaphier (1884), G. K. Manteufel (1895) i N. M. Grinwald (1896).

³⁰ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 8.

³¹ Bliżej o rosyjskiej polityce narodowościowej w sądach Królestwa Polskiego patrz: A. Korobowicz, *Rosyjska polityka narodowościowa w sądownictwie Królestwa Polskiego (1876–1915)*, [w:] *Historia prawa. Historia kultury. Liber memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*, Poznań 1994, s. 379 i n.

³² RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 19. T. Chyliczkowski, kandydat prawa uniwersytetu w Petersburgu, był w dawnym sądownictwie Królestwa od 1873 r. podpisarzem Sądu Apelacyjnego.

³³ *Ibidem*, k. 37–38.

Jednak już w 1889 r., po przejściu w stan spoczynku sędziego S. Żyźniewskiego, zwolniony etat zajął Rosjanin Wasilij S. Boczkow³⁴ i podobnie w 1894 r. po śmierci T. Chyliczkowskiego, na jego etat mianowano sędziego pokoju z Kaukazu Antona N. Żemczużnikowa.³⁵ Tym samym, w składzie sądu ostał się, obok wiceprezesa S. Srzednickiego, tylko jeden sędzia Polak – J. Cholewicki. Stan ten uległ lekkiej poprawie w 1896 r., gdy po przeniesieniu sędziego Aleksandra A. Worobjewa do warszawskiego sądu okręgowego, na jego miejsce mianowano podprokuratora piotrkowskiego sądu Cezarego Jachimowskiego,³⁶ a następnie w 1899 r., gdy jeden z czterech nowych etatów sędziowskich objął sędzia śledczy powiatu mariampolskiego (okręg sądu okręgowego w Suwałkach) Wiktor Sarosiek³⁷, który jednak już w styczniu 1902 r. odszedł na własną prośbę z sądownictwa.³⁸

Ostatnim Polakiem, który został sędzią w piotrkowskim sądzie okręgowym, był przeniesiony tu w 1907 r. z sądownictwa w Rosji Antoni Żydok.³⁹

Jeżeli idzie o poziom wykształcenia sędziów piotrkowskiego sądu okręgowego, to 68 z nich legitymowało się prawniczym wykształceniem wyższym, zdobytym na różnych uniwersytetach rosyjskich. Dyplom Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie miało 16 sędziów, jak też po 16 ukończyło Uniwersytet Moskiewski i Uniwersytet Petersburski. Wykształcenie prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim zdobyło 10 sędziów, Uniwersytecie Charkowskim – 6, zaś dwóch na Uniwersytecie Juriewskim. Jeden sędzia ukończył Uniwersytet Kazański i jeden Uniwersytet Noworosyjski w Odessie.

Pięciu sędziów zgłębiało wiedzę prawniczą w Cesarskiej Szkole Prawoznawstwa, Demidowskim Liceum Prawniczym w Jarosławiu i w Liceum ks. Bezbo-

³⁴ *Ibidem*, k. 48–49. S. Żyźniewski przeszedł do notariatu – jako notariusz przy kancelarii hipotecznej sądu pokoju w Łodzi.

³⁵ *Ibidem*, k. 77–79. N. Żemczużnikow po 7 latach orzekania w wydziale cywilnym w Piotrkowie powrócił w 1901 r. do Rosji na stanowisko wiceprezesa sądu okręgowego w Penzie – *ibidem*, k. 122.

³⁶ *Ibidem*, k. 85–86.

³⁷ *Ibidem*, k. 106–108. W. Sarosiek po ukończeniu prawa na Uniwersytecie Moskiewskim był od 1879 r. sędzią śledczym w Mariampolu. W 1898 r. zebranie ogólne sądu okręgowego w Suwałkach wysunęło jego kandydaturę na sędziego orzekającego, ale została ona odrzucona przez Ministerstwo Sprawiedliwości, bowiem na terenach zamieszkałych przez byłych grekounitów nie mianowano na stanowiska państwowe, umożliwiające bezpośredni kontakt z ludnością osób narodowości polskiej i wyznania katolickiego. Nie pomogła nawet opinia, że Sarosiek zna język litewski, w którym zeznaje przed sądem większość świadków – RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16197, k. 52–54.

³⁸ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16130, k. 141. W. Sarosiek przeszedł do pracy w notariacie jako notariusz przy kancelarii hipotecznej sędziego pokoju w Łodzi – *Pamiętna Książka Warszawskiego Sudiebnago Okruga na 1902 god*, Warszawa 1902, s. 77.

³⁹ Antoni Żydok, absolwent Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie, pracował w sądownictwie rosyjskim od 1889 r., doszedłszy w 1906 r. do stanowiska sędziego sądu okręgowego i rangi radcy stanu. W momencie przeniesienia do Piotrkowa miał 45 lat. Zasiadał w piotrkowskim sądzie w I wydziale karnym – *Spisok czynam wiadomstwa Ministierstwa Justicyi 1913 goda*, St. Pietierburg 1913, s. 869; RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15873, k. 12.

rodka w Nieżynie. Nie udało się ustalić wykształcenia 3 sędziów: Aleksandra G. Rennenkampfa (1876–1890), M. I. Duganowa (1904–1906) i Azarowa (1912).

Zróznicowana była też przeszłość zawodowa osób obejmujących stanowisko sędziego orzekającego w sądzie okręgowym w Piotrkowie. Przeniesionych do Piotrkowa z sądów okręgowych w Rosji i awansowanych ze stanowisk sekretarza departamentów kasacyjnych Senatu Rządzącego lub Izb Sądowych wewnątrz Rosji było 14 sędziów. Z kolei 10 sędziów przeniesiono do Piotrkowa z innych sądów okręgowych w Królestwie Polskim, z Sądu Handlowego w Warszawie oraz awansowano ze stanowiska sekretarza warszawskiej Izby Sądowej. Najwięcej, bo 21 osób awansowało na sędziego bezpośrednio ze stanowisk podprokuratorów sądów okręgowych, w tym 18 z Królestwa i 3 z Rosji. Sędziami pokoju było w momencie otrzymania nominacji na sędziego sądu okręgowego w Piotrkowie 18 osób, z czego 14 w sądownictwie pokojowym w Królestwie i 4 w Rosji. Najmniej liczną była grupa sędziów awansowana z najniższego w hierarchii sędziowskiej stanowiska sędziego śledczego. Sześciu było wcześniej sędziami śledczymi w Królestwie i jeden w Rosji. Nie udało się ustalić stanowisk zajmowanych wcześniej w sądownictwie przez 6 sędziów piotrkowskiego sądu.

Podsumowując, można stwierdzić, że bezpośrednio z sądów w Rosji trafiło do piotrkowskiego sądu okręgowego 22 sędziów, zaś z sądownictwa Królestwa – 48. Jak widać, główny rezerwuar kadry sędziowskiej stanowiło miejscowe sądownictwo, z którego wywodziło się ponad 2/3 ogółu sędziów. Widoczną też cechą polityki kadrowej w miejscowym sądownictwie jest stosunkowo wysoki udział awansów na stanowisko sędziego sądu okręgowego sędziów z najniższych w hierarchii sądowej stanowisk podprokuratorów, sędziów pokoju i sędziów śledczych.

Równie zróżnicowane były dalsze losy zawodowe sędziów sądu okręgowego w Piotrkowie. Sześciu sędziów zmarło w czasie sprawowania urzędu: E. Jałowiecki (1884), T. Chyliczkowski (1894), Nikoła A. Lebedincew (1911), Paweł L. von Siwers (1912), Wiktor S. Tysski (1912) i Nikoła W. Kapustiański (zmarł w Rosji już po ewakuacji sądu). O zwolnienie ze służby poprosiło 6 sędziów, przy czym trzej z nich przeszli do pracy w notariacie (S. Żyźniewski, W. Sarosiek i Nikoła N. Lermontow), zaś Aleksandr P. Łoganowski został adwokatem przysięgłym.

Do sądownictwa w wewnętrznych guberniach Rosji wróciło 11 sędziów, awansując na wiceprezesów sądów okręgowych (A. G. Rennenkampf w Wołogdzie, A. N. Żemczużnikow w Penzie), sędziów Izby Sądowej w Irkucku (Piotr F. Rudniew i Iwan I. Łacynnikow), bądź obejmując równorzędne stanowiska sędziowskie w tamtejszych sądach okręgowych.

Najliczniejsza, licząca 21 osób, była grupa sędziów sądu okręgowego w Piotrkowie, którzy dalej awansowali w sądownictwie Królestwa Polskiego.

Dziesięciu awansowało na stanowiska wiceprezesów sądów okręgowych, bądź bezpośrednio z urzędu sędziowskiego w Piotrkowie: S. Srzednicki, E. R. Kriugier i Ch. A. Szestakow (w swoim własnym sądzie), Robert R. Herszelman w Kielcach, Georgij A. Sobiczewski w Warszawie, Osip P. Kaliński w Płocku i Wiktor M. Cytowicz w Sądzie Handlowym w Warszawie, bądź po wcześniejszym przeniesieniu na sędziego warszawskiego sądu okręgowego (N. M. Grinwald, I. L. Lessig).

Na stanowiska sędziowskie w sądzie okręgowym w Warszawie przeniesiono 16 sędziów piotrkowskiego sądu⁴⁰, i chociaż formalnie były to stanowiska równorzędne, to jednak orzekanie w stołecznym sądzie, największym w Królestwie, a trzecim co do wielkości w całym Cesarstwie (po petersburskim i moskiewskim), nie tylko było bardziej prestiżowe, ale stwarzało też lepsze możliwości dalszego awansu. W praktyce tak też było. A. A. Worobiew ze stanowiska sędziego warszawskiego sądu okręgowego awansował na wiceprezesa sądu okręgowego w Kownie, Koszelew-Demaszkiewicz i I. F. Łowiagin zostali wiceprezesami sądu okręgowego w Warszawie, O. K. von Sztralborn awansował na wiceprezesa sądu okręgowego w Lublinie, następnie wrócił do warszawskiego sądu już na stanowisko jego wiceprezesa, aby w końcu zostać sędzią warszawskiej Izby Sądowej, zaś W. I. Tichomirow przeniesiony został na sędziego sądu okręgowego w Moskwie.⁴¹

Trzej sędziowie piotrkowskiego sądu okręgowego po ich przeniesieniu do Warszawy zmarli na stanowiskach sędziowskich – A. W. Kapustianski w 1898 r., N. N. Ławrowski w 1912 r. i G. W. Bielów w 1913 r., Kołczanowski zaś w 1913 r. poprosił o zwolnienie ze służby.⁴²

VII

Z ogólnej liczby 76 sędziów piotrkowskiego sądu okręgowego w całym okresie jego istnienia, 23 sędziów z ostatniego jego składu ewakuowanych zostało z siedziby sądu w czasie pierwszej wojny światowej. Sąd przerwał swoją działalność 21 lipca/3 sierpnia 1914 r. i ewakuowany został początkowo do Warszawy.⁴³ Pozostali wówczas w Piotrkowie wiceprezes Stanisław Srzednicki i sędzia

⁴⁰ Byli to: Andriej W. Kołczanowski, Aleksandr A. Worobiew, Grigorij W. Bielów, Andriej W. Kapustianski, Władimir I. Jegorow, Iwan J. Koszelew-Demaszkiewicz, Oskar K. von Sztralborn, Władimir I. Tichomirow, Iwan F. Łowiagin, Ełładij W. Lwowicz, Nikołaj N. Ławrowski, Władimir A. Michiejew, Aleksandr A. Szymkiewicz, Georgij S. Winogradski, Woldiem J. Hartman i Władimir A. Pawłowicz = RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15961, k. 153, 157–158, 172, 194, 208–209, 219, 293; nr 15962, k. 19, 30, 53, 60, 66.

⁴¹ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15961, k. 168, 221, 224, 238; nr 15962, k. 35; nr 15873, k. 3–6.

⁴² RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 15961, k. 175; nr 15962, k. 59, 74, 77.

⁴³ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 16029, k. 6 – tajny raport prokuratora warszawskiej Izby

Antoni Żydok. Nie było wiadomości o sędzim Dymitrze Antepowiczu, który w momencie wybuchu wojny przebywał na urlopie za granicą.

Ewakuacja sądu przeprowadzona została w sposób zaplanowany, spokojnie i bez oznak paniki. Z rozporządzenia p.o. prezesa sądu pozostali w Piotrkowie dla ochrony budynku sądu oraz archiwów sądowego i hipotecznego: sekretarz wydziału hipotecznego Henryk Konarzewski, archiwista Fortunat Izdebski, komornik Feliks Kobielski, dwaj dozorczy – Antoni Różalski i Antoni Ziemia, elektrotechnik Godlewski, palacz centralnego ogrzewania Błażej Jędrzejewicz, odźwierzny Piotrowski i 10 komorników sądowych. Ostateczna ewakuacja sądu do Rosji, gdzie siedzibę jego wyznaczono w Orle, nastąpiła w marcu 1915 r.

Jest zrozumiałe, że ewakuacja przerwała normalne funkcjonowanie sądu, ponieważ w Piotrkowie pozostały wszystkie księgi hipoteczne, akta wszystkich toczących się spraw cywilnych oraz przytłaczającej większości spraw karnych. Wywieziono jedynie akta spraw karnych tzw. aresztanckich (w których zastosowano środek zapobiegawczy), jak również ewakuowano aresztowanych i odbywających kary więzienia. Na terenach okupowanych przez wojska państw centralnych pozostały też strony procesowe, uczestnicy postępowań, świadkowie i większość podsądnych. Nie wpływały do sądu nowe sprawy.

W tej sytuacji nie było potrzeby utrzymywania w miejscu ewakuacji całej struktury organizacyjnej sądu. Zachowano jedynie niewielką kancelarię niezbędną do prowadzenia korespondencji z Ministerstwem Sprawiedliwości i starszym prezesem warszawskiej Izby Sądowej oraz utworzono jeden wydział tymczasowy, mający charakter mieszany cywilno-karny. Przewodniczył mu prezes sądu J. Wołkow, a zasiadali w nim sędziowie Georgij G. Masłow, Aleksiej W. Wiedrow i Nikołaj F. Bobrow. Kancelarię sądu i wydziału tymczasowego prowadził sekretarz sądu Władimir M. Wendt.

Pozostali sędziowie pozostawali początkowo bez zatrudnienia, po czym od listopada 1915 r. zaczęto oddelegowywać ich do rosyjskich sądów okręgowych i innych instytucji resortu sprawiedliwości; 14 sędziów oddelegowano do sądów okręgowych w Moskwie, Kijowie, Nowgorodzie, Odessie, Taganrogu, Połtawie, Kostromie, Kałudze, Woroneżu, Tyflisie i Taszkencie. Wśród nich byli dwaj sędziowie Polacy: Jan Cholewicki skierowany do sądu okręgowego w Charkowie i Cezary Jachimowski oddelegowany do sądu w Żytomierzu. Do Ministerstwa Sprawiedliwości skierowano 2 sędziów: Leonida A. Lewandowskiego i Ewgenija J. Chrzanowskiego oraz wiceprezesa Ludwika L. Herwagena. Zatrudnienie w I departamencie Senatu Rządzącego w Piotrogradzie znaleźli sędziowie Władimir W. Istomin i Władimir E. Nowikow, zaś sędzia Lew W. Carewski został na-

---

Sądowej dla Ministra Sprawiedliwości z 1/14 sierpnia 1914 r. nr 2300. Z raportu wynika, iż w momencie ewakuacji nie było w Piotrkowie prezesa sądu J. Wołkowa, który wracając z zagranicy, został aresztowany we Wrocławiu za obrazę niemieckiego żandarma i postawiony przed sądem.

czelnikiem 41. frontowego transportu Rosyjskiego Czerwonego Krzyża. Wszyscy ci sędziowie oddelegowani byli czasowo i z formalno-prawnego punktu widzenia nadal byli sędziami piotrkowskiego sądu okręgowego.⁴⁴

Po rewolucji lutowej 1917 r. w Rosji stało się jasne, iż ewakuowane w latach 1914–1915 sądy Królestwa Polskiego nie wrócą już do swoich siedzib. W marcu 1917 r. powołano Komisję Likwidacyjną Królestwa Polskiego pod przewodnictwem adwokata, byłego posła do Dumy Państwowej Aleksandra Lednickiego, w celu zniesienia związku prawno-państwowego Królestwa i Rosji oraz likwidacji władz, organów administracyjnych i sądów Królestwa Polskiego ewakuowanych do Rosji. Komisja zajmowała się też przygotowaniem powrotu do kraju ewakuowanych urzędników, sędziów i robotników Polaków, jak też ogromnych rzesz tzw. bieżęnców. Na potrzeby Komisji Likwidacyjnej prezesi wszystkich ewakuowanych sądów przygotowali szczegółowe wykazy sędziów i urzędników ich sądów, z informacjami o miejscu pobytu lub o losach poszczególnych osób.

SUMMARY

The article illustrates internal organization and manning of the regional court in Piotrków during 40 years of its existence. It used to be one of 10 regional courts in The Kingdom of Poland, which had jurisdiction as courts of first instance over major civil and criminal matters. It differs from other courts because of its dynamic increase in the number of judges and development of its internal structure. In 1876 it began to function in a typical manning containing president of the court, two vice presidents and six judges and was divided into criminal, civil and mortgage departments. It finished its activity during the World War I in the manning containing president of the court, four vice presidents and twenty six judges and was divided into three criminal departments, three civil departments and a mortgage department. In the last years of its activity, there were four Polish judges in its manning (eight in the entire judiciary) and the only Pole who held the vice presidential post. In Polish judiciary, which had been opened in 1917, vice president of the regional court in Piotrków, Stanisław Srzednicki, became the First President of the Supreme Court, and judge Antoni Żydok became a judge of the Supreme Court.

⁴⁴ RGIAP, Fond 1405, op.545, nr 18556, k. 2–63. Sędziowie J. Cholewicki i C. Jachimowski wrócili w 1918 r. do kraju i z nominacji Rady Regencyjnej rozpoczęli pracę w sądownictwie „królewsko-polskim” – Jachimowski jako sędzia sądu okręgowego w Piotrkowie, zaś Cholewicki jako sędzia Sądu Najwyższego – patrz bliżej: A. Korobowicz, *Sądownicy Królestwa Polskiego...*, s. 173–174.